

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД У XIV–XIX СТОЛІТТЯХ

Анотація

В статті проанализированы особенности социально-педагогической работы в украинских сообществах в период до XIX столетия.

Сьогодні в Україні відбувається інтенсивний розвиток соціально-педагогічної роботи як різновиду професійної діяльності. Практики соціальної сфери аналізують і використовують більш ніж столітній досвід зарубіжних фахівців із соціальної роботи, зокрема, і досвід роботи в громаді (community).

Варто зазначити, що в англо-американській традиції уявлення про громаду не має конкретно-історичної визначеності та сформульоване в значно більш абстрактних термінах, ніж у працях українських науковців [1, 50]. “Український народ вирізняється між народами тим, що дух його не терпить каст, і що підкорявся він добровільно тільки громадському судові і громаду вважав за єдиний розумний образ життя”, – наголошував відомий український письменник П. Куліш [9,40].

Окремі питання соціальної підтримки людей громадами та в громаді частково розглянуті в роботах С.Войтович, А.Горілого, Н.Побірченко, В.Турчак. Проте, на жаль, відсутні дослідження, в яких проблема соціально-педагогічної діяльності громад була проаналізована в хронологічній послідовності. Тому метою нашої роботи є вивчення та узагальнення досвіду соціальної підтримки населення громадами та в громадах у період до XX століття.

Перш за все, зазначимо, що в історичних працях термін “громада” застосовується для позначення самоврядної виробничої та соціальної групи. За свідченнями істориків, первісні громади утворилися на південноукраїнських землях Київської Русі. “Соціальність тут зводилась до того, що зв’язки в громаді, її єдність здійснювалися на основі згоди

людей, їх волі та інтересів. За природою це були об'єднання, в яких концентрувалися воля та бажання людей. Відповідно тут переважала особиста свобода. А громада була певним волевиявленням індивідуальних свобод, спиралася на них, а не панувала над ними” [3, 39].

У часи Київської Русі існували землеробські громади, які в українських письмових джерелах згадуються як верв, мир, село [6,21]. Однією з визначальних рис самоврядування в таких громадах було народне віче.

У 1530-1540-х роках українське міщанство, спираючись на досвід об'єднання зусиль для вирішення різних проблем, що існував у сільських громадах та цехових ремісничих групах, створює у Львові та Луцьку братства – національно-релігійні організації міщан, духовенства та селян. Організаційно вони, як і всі подібні утворення, будувалися на основі волевиявлення окремих осіб, що, за свідченням С.Войтовича та Л.Гурської, дає підстави говорити про них, як своєрідні громади. Однією з провідних форм функціонування братств були зібрання. На них обиралися старшина – “старші брати”, які відповідали за організаційну та фінансову діяльність братств, обговорювалися різноманітні питання просвітницької та філантропічної діяльності.

Як зазначає в своїх історичних розвідках М.Грушевський, “від свого часу брацькі сходи мали служити до поучування в вірі і освіті: полагодивши біжучі справи, братчики мали займатися читанням добрих книг і поважними розмовами; мали слідити за добрим життєм своїх членів”[7, 226].

Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу. Провідним засобом для її досягнення вони вважали культурно-просвітницьку діяльність. Тому однією з найважливіших турбот українських братств була шкільна справа. У кінці XVI ст. Львівське братство заснувало власну братську школу. “Про

надмірно суворі, якщо взагалі реалістичні правила, якими у своїй діяльності керувалися ця та інші братські школи України, свідчить статут, так званий “Порядок шкільний”: Вчитель мав бути “набожним, мудрим, скромним, стриманим, а не пиякою, гулякою, хабарником”. На початку XVII ст. численні братські школи існували по всій Україні “ [12,93].

Педагогічні погляди діячів братських шкіл були проникнуті гуманістичними ідеями, що відбилося в організації навчального та виховного процесу. Ставлення вчителя до учня засновувалося на визнанні успіхів останнього. В уставі Львівської братської школи відзначено, що “учити дидакал и любити маєт дети вси заровно, яко сынов богатых, так и сирот убогих. ... Который больше умет сидити будет выше бы и барзо нищ был” [10,308].

Діяльність братств дає чимало прикладів вирішення ще однієї соціальної проблеми, яка актуальна і донині. Йдеться про найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт. Характеризуючи діяльність Львівського братства, М.Грушевський засвідчує, що “братчики хотіли гарної школи, поставили дім брацький, щоб у нім примістити і ту школу і друкарню і шпиталь для убогих і калік” [7,226].

Братства завоювали повагу й популярність, опікуючись вдовами і сиротами своїх померлих членів, підтримуючи шпиталі й надаючи своїм членам безпроцентні позички [12,92].

У створюваних братствами шпиталях запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости, займалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі “старечі” шинки, доходи від яких йшли на утримання шпиталів.

Аналізуючи роботу братств щодо соціальної підтримки населення, можна констатувати, що вона далеко виходила за межі філантропічної діяльності, а скоріше була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, убогство. Залучення до діяльності братств широких верств населення перетворило їх на загальнонаціональну інституцію – православну громаду, що брала активну участь у суспільно-політичному і культурно-національному житті України наприкінці XVI - початку XVII [8,162-164].

Найбільш активно в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом та своєрідними традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти його життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася у численних формах та обрядах життєвого циклу від народження людини до її поховання. Заснована на відповідальності членів громади “один за одного”, взаємодопомога в громаді забезпечувала колективний захист честі й власності кожного члена громади. Підтвердженням цього є численні зразки усної народної творчості, зокрема, прислів'я та приказки “ Громадою до діла, бо це велика сила”, “Гуртом добре і батька бити”, “ Громада – великий чоловік”, “ До громади за порадою, до громади за розрадою” тощо.

Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за сиріт, вдів, старців та немічних. Так, у більшості сіл створювалися сирітські ради чи призначався сирітський суддя, які мали дбати про сиріт та вдів. В окремих громадах навіть створювався фонд убогих та сиріт, з якого виділялися кошти на їх допомогу. Не останнє слово громада мала й при призначенні опікунів для сиріт. Основним критерієм для визначення опікунства вважалися не лише родинні зв'язки, а й вміння вести

господарство, щоб зберігати і примножувати спадок сиріт. Якщо, на думку громади, опікун не справлявся зі своїми обов'язками, сирітська рада порушувала питання про заміну опікуна.

Кожна громада мала свою касу та певний запас збіжжя. Вони поповнювалися за рахунок внесків більш заможних селян чи різних видів стягнень. Оскільки в громаді панувало звичаєве право, то дрібні суперечки між селянами часто розв'язував староста, який міг назначити одній із сторін сплату штрафу до громадської каси. Ця каса також поповнювалася і за рахунок штрафів, які накладалися на шинкарів, що продавали горілку парубкам до визначеного громадою віку (в окремих громадах цей вік коливався від 18 до 22 років).

Для одиноких літніх та хворих людей в окремих громадах організовували притулки убогим у вільній сільській хаті. Допомогу таким людям надавали по-черзі переважно дівчата та молодиці.

Не забувала громада про своїх бідних односельців і під час великих релігійних свят. Звичай збирати продукти під час освячення паски для нужденних був започаткований саме в сільських громадах. На свято Миколая з громадських фондів виділялися гроші на придбання одягу та солодощів для дітей -сиріт.

Однією з найбільших колективних форм взаємодопомоги при виконанні нагальних і трудомістких робіт в сільській громаді була толока (поміч, клака), яка збереглася і до сьогодні. Народна толока ґрунтувалася на етичних засадах співжиття в громаді, її основним принципом була щира безкоштовна допомога погорільцям, забудовникам тощо.

Сільську громаду можна вважати і колискою сучасних молодіжних організацій, бо саме тут діяли своєрідні громади в громаді. Як засвідчує О.Воропай “колись в Україні існували по наших селах та дрібних містечках дівочі та парубочі громади. На чолі дівочої громади стояла старша дівка – та, яка вела порядок між дівчатами, називали її отаманшею.

На чолі парубочої громади був старший парубок – отаман” [4,54]. Такі громади організовувалися за статево-віковою ознакою і діяли в межах чітко визначених етичних та правових норм громадського життя своїх сіл. Молодіжні громади регулювали стосунки між сільською молоддю, захищали інтереси та честь своїх членів і виступали організаторами власного дозвілля та загальносільських урочистостей. Парубки та дівчата брали участь у колядуваннях. Частину отриманих від цього коштів віддавали сільському старості для нужд церкви та бідних, а на решту влаштовували вечорниці та святкування особливих днів: Катерини (для дівчат) та Андрія (для парубків).

“Обов’язками дівочої громади були ще такі: квітчати церкву перед великими святами, впорядковувати самітні гробки на цвинтарі і перед поминанням мертвих і допомагати працею старим та немічним у селі” [4,56].

Таким чином, можна говорити про те, що довгий час сільська громада була своєрідним інститутом соціального захисту незахищених верств населення, що базувався на традиціях колективного співжиття та милосердя, притаманних ментальності українців.

З кінця 50-х років XIX століття в Україні набуває розвитку національно-визвольний рух у вигляді громад – напівлегальних культурно-освітніх організацій (гуртків), що об’єднували прогресивних представників української інтелігенції. Діяльність громад проявилася найвиразніше через видавничу, просвітницьку роботу серед народу, зокрема, в читанні лекцій, організації курсів, гуртків [2, 20].

Зауважимо, що час створення громадівських організацій збігся з великою подією – скасуванням кріпацтва, яка спонукала в першу чергу національно свідому молодь до активної діяльності заради просвіти народу. Тому “головне завдання своєї діяльності молоді люди вбачали в тому, щоб сприяти всіма чесними засобами моральному і матеріальному

розвитку народу”[11,42]. Члени осередків “Громади”, у якій в різні періоди її існування працювали відомі педагоги, діячі культури та науки, зокрема, М.Драгоманов, П.Косач, С.Русова, П.Чубинський, М.Старицький, в першу чергу зосереджували зусилля на відкритті різних шкіл для народу та сільських дітей (недільних, публічних тощо), підготовці вчителя до роботи в таких школах. Так П.Чубинський зазначав, “що школа потребує вчителя, покликання якого – праця серед народу. Він повинен бути і радником, і чесним навчителем, і захисником селянина. На першому плані в них мають бути не гроші та чини, а бажання забезпечувати благо найменшому братові” [11, 51].

Громадівці були переконані у необхідності культурного розвитку українського народу, тому вони поширювали серед народу разом із загальноосвітніми знаннями відомості про українську культуру, історію, мову. Лише за вісім місяців 1861 року громадівцями було видано та розповсюджено більше як 12 тисяч примірників популярних видань українською мовою [2, 56].

Ще однією формою соціально-просвітницької роботи громадівців була організація благодійних спектаклів. Кошти, зібрані за квитки на ці спектаклі, витрачалися на допомогу дітям з малозабезпечених родин, сиротам у недільних школах, розвиток громадівських починань.

Діяльність “Громади” у другій половині XIX століття як організації, що діяла в багатьох містах України, стала своєрідним запалювальним кристалом для створення наприкінці XIX початку XX століття інших громадських організацій, діяльність яких була спрямована на соціальну підтримку різних категорій населення.

Проведений нами аналіз соціально-педагогічної діяльності громад різного типу в Україні, підтверджує свідчення науковців про те, що ми маємо великий історичний досвід соціальної роботи в громаді, який, на відміну від західної практики соціальної роботи, визначається не

десятиліттями, а століттями. Багато традицій та форм роботи в громаді збереглися і донині з окремими видозмінами та вдосконаленнями. Тому діяльність фахівців соціальної сфери, які реалізують сьогодні різноманітні соціальні програми в умовах різних громадах, має, перш за все, базуватися на знаннях історичних витоків соціальної підтримки населення в українських громадах.

Література

1. Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. Монографія. – К., 2001. – 260 с.
2. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1998. – 179 с.
3. Войтович С.О. Світ соціальних відносин в українській культурі (історико-соціологічне дослідження). – К.: МПП “Інтел”, 1994. – 144 с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Ч. I-II. – К., 1991.
5. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні. – Тернопіль:ТАНГ, 2001. – 68 с.
6. Громади України: на шляху відродження. – К.: “Ай- Бі”, 2002. – 279 с.
7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. - Київ-Львів, 1913. – 524 с.
8. Гурська Л.І. Православні братства в Україні як чинник формування національної самосвідомості (кінець XVI –перша половина XVII ст.): Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – К., 2000. – 189 с.
9. Дубиковський Л., Охріменко Г. Громада як первинний об’єкт місцевого самоврядування // Самоврядування та самоорганізація територіальних громад: Матеріали наук.-прак. Конференції (Львів, 23-24 червня 1999 р.). – Львів, 1999. – С. 40.
10. История Киева. Древний и средневековый Киев. Т.1. – К.: Наукова думка, 1984. – 406 с.
11. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Кн.1.: Київська громада. – К.: Наук. світ, 2000. - 307 с.
12. Субтельний Орест Україна. Історія. - К.: Либідь, 1992. – 510 с.